folklor/edebiyat, cilt:19, sayı:75, 2013/3

TÜRKİYE'DE HALK BİLİMİ ÇALIŞMALARININ 100. YILINI KUTLARKEN

Nail Tan*

2013 yılı, ülkemizde halk bilimi/folklor açısından iki önemli olayın yıl dönümüdür. Birinci olay, Türkiye'de halk biliminin bir bilim dalı olarak kabulünün, tanınmasının 100 yıl önce yaşanmasıdır. İkinci olay ise sistemli, halk kültürünün bütün dallarını kapsayan ilk halk bilimi sempozyumunun, bundan 40 yıl önce Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Millî Folklor Araştırma Dairesi tarafından 8-14 Ekim 1973 tarihinde Ankara'da gerçekleştirilmesidir.

Yaygın görüş olarak, dünyada halk kültürü araştırmalarının bir bilim dalı şeklinde ele alınıp adının konması tarihi 1846'dır. İngiliz bilim adamı William John Thoms Londra'da yayımlanan *Athenaeum* dergisinde 22 Ağustos 1846 tarihli ve Ambrose Merton takma adlı yazısında ilk defa *folklore* terimini kullanmıştır.** İngilizce *folk*; halk, *lore* da bilgi, bilim anlamındadır. İngilizceye Almancadan çevrildiği konusunda çok ciddi belgeler vardır. Almanca *volkskunde* halk bilimi, halk kültürü demektir. Bu anlamda,

* Kültür ve Turizm Bakanlığı Emekli HAGEM Genel Müdürü, Halk Bilimci

** Yazının Türkçe çevirisi için bk. Dorson, Richard M. (1997), "William John Thoms ve Folklor Başlıklı Yazısı", Çev. Aygün Cengiz, *Millî Folklor*, S 36, Kış 1997, s. 89-92.
Dünya Halk Bilimi Çalışmaları Tarihi (2003), hzl. Gülin Öğüt Eker-M. Öcal Oğuz-Nebi Özdemir, Ankara, s. 5-7, Millî Folklor Yayını.

ilk defa 1813 yılında Alman Johann Felix Knaffel tarafından kullanılmıştır. Bir başka Alman bilgini Wilhelm Heinrich Riehl 1858 yılında yayımladığı bir yazısında "bir bilim dalı olarak halk bilgisi/volkskunde als wissenchaft" ifadesini kullanarak halk biliminin varlığını kesin şekilde ortaya koymuştur denebilir.

Folklor, Avrupa'da 19. yüzyılın ikinci yarısında üniversitelerde bir bilim dalı olarak ele alınıp öğretilirken halka da yaygın eğitim yoluyla duyurulmuştur. Bu çerçevede folklor dernekleri, müzeleri kurulmaya, dergiler çıkarılmaya başlanmıştır. Alman, İngiliz, Fransız ve İsveçli bilim adamları bu konuda daha aktif olmuşlardır. Söz gelimi; 1872'de İsveç'te *Nordiska Arkiv* adıyla ilk folklor arşivi oluşturuldu. Fransa'da ilk folklor dergisi *Mélusine* yayımlanmaya başladı (1875). Oslo Üniversitesinde ilk folklor kürsüsü öğretime açıldı (1886). İsveç'te Skansen Folklor Açık Hava Müzesinin açılması (1891) da 19. yüzyılın en önemli olaylarındandır. Sonraki yıllarda Avrupa'da ve Asya'da bu müzeyi örnek alan pek çok folklor açık hava müzesi kuruldu. Dünyada ve Türkiye'de folklor çalışmalarının tarihçesi hakkında, 2008 yılında yedinci baskısı yapılan *Folklor/Genel Bilgiler* adlı kitabımızda geniş bilgi vardır.

Yapılan araştırmalara göre, folklor/halk bilimini ülkemizde bir bilim dalı olarak değerlendirip kamuoyuna tanıtan ilk yazıları 1913 yılında Ziya Gökalp (1876-1924), 1914 yılında da M. Fuad Köprülü (1890-1966) ve Rıza Tevfik Bölükbaşı (1869-1949) yazmışlardır.

Ziya Gökalp 1913 yılında *Halka Doğru* dergisinin 23 Temmuz 1913 tarihli sayısında (S 14) *Halk Medeniyeti 1/Başlangıç* başlıklı makalesinde folkloru bir bilim dalı şeklinde tanıtmış, Osmanlı Türkçesindeki karşılığının da *halkıyat* olduğunu belirtmiştir (s. 107-108). Büyük Türk şair ve düşünürü Gökalp, bu makalesinden önce de Türk halk kültürüne eğilmiş, bazı destan ve masallarımızı şiirleştirmiş, 1908 yılında Diyarbakır'da *Şakî İbrahim Destanı*'nı yayımlamıştı. *Halka Doğru* dergisindeki *Halk Medeniyeti 2/ Resmî Teşkilat* başlıklı yazısının (S 19, 28 Ağustos 1913, s. 148-149) konusu da Türk halk kültürüdür.

Türkiye'de halk bilimi çalışmalarının öncüsü Ziya Gökalp'ın makalemize konu olan yazısının kısmen sadeleştirdiğimiz bazı cümlelerine dikkatinizi çekmek istiyoruz.*

"İşte yazılı kaideleri olmayan ve ancak ağızdan ağıza geçmek suretiyle bir soyda uzayıp giden bu manevi medeniyeti inceleyen ilme halkiyât adı verilir.

…..

Türklerde resmî dilden, resmî edebiyattan, resmî ahlaktan, resmî hukuktan, resmî iktisadiyattan, resmî teşkilattan büsbütün başka bir halk dili, halk ahlakı, halk hukuku, halk iktisadiyatı, halk edebiyatı, halk teşkilatı vardır. Bu hadisenin sebebi, Türklerin kendi müesseselerini yükseltmek suretiyle bir medeniyet kurmak yolunda gitmeyip yabancı milletlerin müesseselerini zahmetsizce alıp onlardan yapay bir medeniyet terkip etmeleridir.

*Yazının sadeleştirilmiş metni için bk.
Tan, Nail (2008), *Folklor/Halk Bilimi Genel Bilgiler*, İstanbul, s. 66-67
Evliyaoğlu, Sait-Baykurt, Şerif (1987), *Türk Halk Bilimi*, Ankara, s. 72-74.
Sernikli, Güner (1975), "Türkiye'de Halk Bilimi Üzerine İlk Düşünceler", *Türk Folkloru Araştırmaları Yıllığı/ Belleten 1974*, Ankara, s. 146-148, KB MİFAD Yayınları: 10.

…..

Halkiyât, sekiz bölüme ayrılabilir: Halk teşkilatı, halk felsefesi, halk ahlakiyâtı, halk hukukiyâtı, halk bediiyâtı, halk lisaniyâtı, halk iktisadiyâtı, halk kavmiyâtı."

Halk bilimini ülkemizde tanıtan ikinci makale ise, halk edebiyatı araştırmacılarının üstadı daha sonra Ord. Prof. Dr. unvanlarını alan Köprülüzade M. Fuad/M. Fuad Köprülü'nün kaleminden çıkmıştır. 6 Şubat 1914 tarihli *İkdam* gazetesinde (S 6091) yayımlanan *Yeni Bir İlim Halkiyât: Folklore* başlıklı makale her bakımdan önemlidir. Köprülüzade, bu makaleden çok önce, yaptığı işin bir bilim dalıyla ilgili olduğunu bilmeden, edebiyatçı gözlüğüyle bazı halk edebiyatı araştırmaları yapıp yayımlamıştı. 6 Şubat 1914 öncesi araştırmalarını, yayınlarını birlikte hatırlayalım:*

- "Edebiyatı Millîye", *Servetifünun*, C 41, 1911, s. 3-7.
- "Halk ve Edebiyat", *Servetifünun*, C 41, 1911, s. 29-31.
- "Edebiyatlar Arasında, *Servetifünun*, C 41, 1911, s. 54-58.
- "Türk Edebiyatı Tarihinde Usûl", *Bilgi Mecmuası*, C I, 1913, s. 3-52.
- "Yunus Emre", *Türk Yurdu*, C 4, 1913, s. 612-621.
- "Edebiyatımızda Milliyet Hissi", *Türk Yurdu*, C 4, 1913, s. 692-702.
- "Yunus Emre Âsarı", *Türk Yurdu*, C 5, 1913, s. 922-930.
- "Hoca Ahmet Yesevî", *Bilgi Mecmuası*, C 1, 1913, s. 611-644.

M. Fuad Köprülü'nün, Türk halk biliminin ikinci yazısı kabul edilen makalesinden de bazı bölümleri biraz sadeleştirerek hatırlatmakta yarar görüyoruz:**

"İnsan, milliyetperver olabilmek için önce kendi milletinin var oluş unsurlarını yani tarihini, coğrafyasını, toplum yapısını, dilini, edebiyatını bilmelidir. Tarihi olmadan, dil ve edebiyatı bilinmeden nasıl bir millet teşekkül edeceği cidden sorgulanamaz. Balkan milletleri Rumeli'yi kendi aralarında taksim için münakaşa ederlerken, yalnız silahla değil birtakım tarihî delillere, dil ve insanî bilgilere de sahiptiler. Folklor incelemeleri onlara birçok noktalarda delil ve rehber oluyordu.

…..

Halkiyât ilmi, isminden de anlaşılacağı üzere halka ait şeylerden bahseder. Bir milletin merkez kudreti, şahsiyeti, dehâsı hep halkta toplandığı için halk kitlesini ihmal etmek milliyetperverler için kabil olmaz. Biz şimdiye kadar halkı aydınlardan farklı addetmediğimiz için ona ait hiçbir şeye önem vermedik. Avrupa'da da uzun müddet böyle olmuş fakat Büyük İnkılap (Fransız Devrimi)'tan sonra halkın önemi anlaşılarak ona ait her şey büyük önem verilerek kayıt ve zapt olunmaya başlamıştır.

…..

Halkın düşüncelerini, ruhunu, endişelerini özetle, bir kelime ile maneviyatını gösteren en mühim şey şarkıları, atasözleri, hikâyeleri ve destanlarıdır.

…...

Edebiyat kelimesinin manasını anlayamadıkları için "halk edebiyatı" kavramını bir

*Özdemir, Fuat (1999), *Fuat Köprülü'nün Türk Saz Şairleri Üzerindeki Çalışmaları*, Ankara, s. 50-51, KTB Yayınları: 2288.

** Tan, age., s. 68-70.
Evliyaoğlu-Baykurt, age., s. 72-74.
Sernikli, agm., s. 149-152.

türlü zihinlerine sığdıramayan bazı gençlerimiz, Rus ve bilhassa Alman edebiyatını sathî bir gözden geçirseler, halk edebiyatının büyük sanatkârlara ne zengin ve ne samimi mevzular verdiğini pek güzel anlarlardı.

…..

Bugün en yakın Anadolu vilayetlerinde "folklor" incelemesi yaptık mı? Macar bilginlerinden Dr. Kúnos'un tespit ettiği Anadolu ve Rumeli şarkıları/türküleri ile Dr. F. Giese'nin Konya şarkılarından başka bu hususta mühim bir eser hatırlamıyoruz.

…..

Ne yazık ki, her hususta olduğu gibi bu hususta da Türklük hakkındaki çalışma noksan ve pek ilkel bir hâlde bulunuyor. Mesela, Avustralya'da yahut Afrika'nın ortasında yaşayan vahşiler hakkındaki incelemeler, Türkler hakkındaki bilgilerden kat kat daha fazladır. Bu boşluğu tamamlayarak Batı ilim irfanına Türk folklorunu tanıtmak vazifesi, tabiatıyla Türk milletine edilecek hizmetlerin belki en önemlisidir."

Türkiye'de halk bilimi çalışmalarının üçüncü temel yazısı Rıza Tevfik Bölükbaşı'ya aittir. Bölükbaşı, *Peyam* gazetesinin edebiyat ekinde (S 20, 20 Şubat 1329/5 Mart 1914) yayımlanan "*Folk-lor, Folklore*" başlıklı yazısında konuya eğilmiştir. Bölükbaşı, daha önce halk biliminin bazı dallarında da makaleler yayımlamış ama bilim dalı olduğunun bilincine 1914 yılında varmıştır denebilir. Onun 1914 halk bilimi makalesi öncesi folklorik yazılarını hatırlayalım:*

- "Raks Hakkında", *Nevsâl-i Âfiyet* (Salname-i Tıbbî), İstanbul, 1900, s. 405-419.
- "Saz Şairlerimiz ve Türkçe Şiirler", *Bağçe*, S 39,40,5,26 Mayıs 1325/18 Mayıs, 8 Haziran 1909, s. 194-196, 212-214.
- "Yunus Emre Hakkında Biraz Daha Tafsilat", *Büyük Duygu* (Fevkalade Nüsha), S 10-13, 23 Temmuz 1913, s. 177-183
- "Âşık Tarzı Hakkında Bir Musahabe", *Rübâb*, C III, S 103, 19 Şubat 1914, s. 34-39

Rıza Tevfik'in *Folk-lor, Folklore* başlıklı makalesinde verdiği bilgi ve açıkladığı görüşlerinden bir bölümünün günümüzde de güncelliğini koruduğuna inanıyoruz. Biraz sadeleştirdiğimiz şu cümlelere göz gezdirelim:**

"Avrupa'da pek meşhur olan bu önemli tâbirin bizde muayyen bir karşılığı yoktur… Kelime asıl itibariyle Sakson'dur. "Folk", halk ve avam demektir. "Lehre, lore", hikmet, kanun, töre yani âdet manasına gelir. Binaenaleyh, lafzen tercüme edilirse "hikmet-i avam" tamamıyla folklor mukabili olur.

Folklorun sermayesi atasözlerinden ibaret değildir demiştim. Filhakika, bu tabirin kapsamına dâhil bütün bir millî edebiyat vardır. Bir edebiyat ki; en ince, en nazik insanî duygular için birçok güzel ve şairane misaller arz edebilir.

*Uçman, Abdullah (1982), *Rıza Tevfik'in Tekke ve Halk Edebiyatı ile İlgili Makaleleri*, Ankara, s. 16-55, KTB Yayınları: 515.

** Uçman, age., s. 56-67.
Tan, age., s. 71-78.
Evliyaoğlu-Baykurt, age., s. 78-86.
Sernikli, agm., s. 152-154.

…..

Millî dil (halk dili) -kelime sayısı bakımından- edebî dilden elbette daha zengin değildir. Fakat, onda ne garip ne mûciz bir füsunkâr özellik var ki mahdut kelime ile birçok şey söyleyebiliyorlar. Çocukluğumdan beri âheng-i sevdavîsine hayran olduğum şu beyite bakınız:

Ateşim yanmadan dumanım tüter
Viran bahçelerde bülbüller öter.

Mâlumdur ki, şiirin her çeşidi, bir tekâmül eseridir ve her milletin şiiri aynı tekâmül dönemlerini geçirerek ortaya çıkmıştır. Âşıkâne olmuş, destanî olmuş, didaktik olmuş, türkü olmuş vs. Bütün bu çeşitlenme, gelişme eseridir. Hatta vaktiyle güfte besteden, şiir musikiden, musiki rakstan ayrı değilmiş.

…..

Bu tarz üzere filozofça denecek kadar düşünceli sözler de söylenmiştir ki yine sahipleri meçhuldür. Zannederim, bir evde levha şeklinde görmüş olduğum şu dörtlük o kabildendir ve pek güzeldir:

Mal sahibi, mülk sahibi!
Kimdir bunun ilk sahibi?
O da yalan, bu da yalan,
Biraz da gel sen oyalan!

Ne kadar özlü, ne kadar güzel Türkçe değil mi?

…..

Yazıktır ki, biz bu edebiyatı bilmiyoruz ve tetkike tenezzül etmiyoruz. Halbuki, ecnebiler çok önem veriyorlar. Benim aziz dostlarımdan Macar Prof. İgnácz Kúnos, Türk masallarını, bilmecelerini, türkülerini toplamış ve büyük bir kitap vücuda getirmiştir.

Bu açıklamalarım bir giriştir. Edebiyatın her şubesini ayrı ayrı inceleyerek pek benzeri görülmemiş ve duyulmamış örnekler arz edeceğim."

Söz konusu üç makalenin ardından folklor/halk biliminin üniversitelerimizde öğretim programlarına alınması, ders olarak öğrencilere okutulması gerekirken, I. Dünya Savaşı, İstiklal Savaşı, yeni devletin (T. C.) kurulması derken uzun süre beklemek gerekti. Türkiye Cumhuriyeti kurulunca, ilgili bilim kuruluşları (Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi gibi) kuruluncaya kadar dil, tarih, halk bilimi konuları önce birer dernek çatısı altında ele alındı. 1927 yılında Anadolu Halk Bilgisi/Türk Halk Bilgisi Derneği kuruldu. Dernek, halk kültürü derlemelerine başladı. Dergi, kitap yayımladı. 1932 yılında Halkevleri teşkilatı kurulunca bu çatı altına alındı. Halkevlerinde halk kültürü derlemeleri yapılıp kitap ve dergilerde makale hâlinde yayımlandı. 1938-1948 yılları arasında Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesinde Prof. Dr. Pertev Naili Boratav ve asistanları tarafından Türk halk edebiyatı derslerinin verilmesi, halk biliminin, üniversitelere girmesi açısından bir başlangıç oldu. 1948 yılında bir yıllık bir Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Halk Edebiyatı Kürsüsü macerası yaşandı. Aynı fakültenin Etnoloji Bölümünde verilen derslerde gelenek görenek ve halk inanışlarına ilgi gösterildi. Üniversitelerimizde halk bilimi, bağımsız bir bölümde ele alınmayınca konuya MEB Kültür Müsteşarlığı eğilmek zorunda kaldı. 1966 yılında MEB bünyesinde Millî Folklor Enstitüsü kuruldu. Halk biliminin bütün dallarında derleme ve araştırmalar yapmakla görevli Enstitü, 1973'te Millî Folk-

lor Araştırma Dairesi (MİFAD), Kültür ve Turizm Bakanlığı bünyesinde 1989'da Halk Kültürünü Araştırma Dairesi (HAKAD) ve 1991'de de Halk Kültürlerini Araştırma ve Geliştirme Genel Müdürlüğü (HAGEM) adını aldı. 2003 yılında da Araştırma ve Eğitim Genel Müdürlüğüne bağlı iki daire başkanlığı hâlinde yeniden yapılandırıldı.

Üniversitelerimizde gerçek halk bilimi öğretimine 1980 yılında başlandı. Prof. Dr. Sedat Veyis Örnek'in başkanlığında Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesinde aynı yıl Halk Bilimi Kürsüsü kuruldu. Kürsü, 1982'de Ana Bilim Dalına, 1993 yılında da bölüme dönüştü. Bu kürsüyü, Hacettepe Üniversitesi (1982), Gazi Üniversitesi (2005) ve Cumhuriyet Üniversitesindeki (2010) Türk Halk Bilimi Ana Bilim Dalı ve Bölümleri izledi. 2013'te artık dört bölüme sahibiz. Ayrıca, Edebiyat, Fen Edebiyat, İnsani Bilimler ve Edebiyat Fakültelerinin Türk Dili ve Edebiyatı Bölümlerinin hepsinde Halk Bilimi Ana Bilim Dalı, Sosyal Bilimler Enstitülerinde de Halk Bilimi bilim dalı bulunmaktadır. Türk Müziği Konservatuvarları, turizm, el sanatları, halk mutfağıyla ilgili fakülte ve yüksek okullarda da halk bilimi dersleri verilmektedir. Bugün bu dersleri verecek geniş bir öğretim üyesi kadrosuna sahip olduğumuzu gururla söyleyebiliriz. Bununla birlikte bazı eksiklerimizi hâlâ sürdürmekteyiz. Folklor Açık Hava Müzesi, Çalgı Müzesi, Oya, Kıyafet, Tarım ve Hayvancılık Müzesi gibi uzmanlık müzelerimiz yoktur. Masal, bilmece, destan, türkü vb. halk kültürü ürünlerimizle ilgili kataloglarımız hazırlanmamıştır. Folklor ansiklopedimiz, sözlüğümüz eksiktir. Halk oyunlarımız, hareket notalarıyla derlenmemiştir. Ancak, ümitli olmak için gerekçemiz sağlamdır. Bunca öğretim kurumunda halk bilimi eğitimi alanlar elbette boş durmayıp bu eksiklikleri tamamlayacaklardır.

Türkiye'de halk bilimi çalışmalarının 100. yıl dönümünü kutlarken başta Gökalp, Köprülü, Bölükbaşı olmak üzere Türk halk biliminin hemen hemen hepsi rahmetli olan öncülerini saygıyla anıyoruz. Mekânları cennet, yoldaşları Dede Korkut olsun!

Özet

TÜRKİYE'DE HALK BİLİMİ ÇALIŞMALARININ 100. YILINI KUTLARKEN

Türkiye'de halk bilimi/folklorun bir bilim dalı olduğu ilk defa 1913 yılında Ziya Gökalp'ın bir yazısından öğrenilmiştir. Bu yazıyı 1914 yılında M. Fuad Köprülü ve Rıza Tevfik Bölükbaşı'nın iki makalesi izlemiştir. Folklor karşılığı Osmanlı Türkçesinde halkiyât terimi benimsenmiştir. Avrupa'da ise 1813'te Almanya'da volkskunde, 1846'da İngiltere'de folklore adı verilen halk bilimi, 19. yüzyılın ortalarından itibaren bilim dalı olarak benimsenmiştir.

Ülkemizde halk bilimi, bütün dallarıyla önce dernek (1927), sonra devlet kuruluşu (MEB Millî Folklor Enstitüsü 1966), en son olarak da üniversite bölümü (DTCF Halk Bilimi Kür-

süsü 1980, Halk Bilimi Ana Bilim Dalı 1982, Halk Bilimi Bölümü 1993) şeklinde örgütlenmiştir. Böylece bir bilim dalı olmanın gerekleri yerine getirilmiştir.

100. yılını kutladığımız bu gelişmenin sonunda, 2013 yılında dört üniversitemizde (Ankara Ü, Hacettepe Ü, Gazi Ü, Cumhuriyet Ü) halk bilimi bölümü bulunmakta, ayrıca ana bilim dalı olarak da Türk Dili ve Edebiyatı Bölümlerinde yer almaktadır. 1980'e göre halk bilimi öğretim üyesi sayısı ile yayınlarda büyük gelişme görülmektedir.

Artık Türkiye'de halk bilimi araştırmalarıyla elde edilen veriler, ürünler, bütün bilim dallarıyla paylaşılmakta, toplumsal kalkınmada kullanılmaktadır. Ayrıca, çağdaş sanatın her dalında halk kültürü ürünlerinden yararlanılmakta, kültürel kimliğin belirgin ögesi, rengi, dinamiği olmaktadır.

Anahtar kelimeler: Folklor, Halk Bilimi, Halk Bilimi Çalışmaları, Ziya Gökalp, M. Fuad Köprülü, Rıza Tevfik Bölükbaşı, Millî Folklor Enstitüsü.

Abstract

THE 100TH ANNIVERSARY OF FOLKLORIC STUDIES IN TURKEY

In Turkey, it was learned the first time from an article by Ziya Gökalp that folklore was considered as a science discipline in 1913. This article was followed by two articles by M. Fuad Köprülü and Rıza Tevfik Bölükbaşı in 1914. In Ottoman Turkish the term "halkiyât" was adopted for folklore. In Europe, being called as volkskunde in Germany in 1813 and as folklore in England in 1846, folklore was adopted as a science discipline from the middle of the 19th century.

In our country, folklore was organized with all of its branches the first time as an association (1927), later as a government acency (MEB Millî Folklor Enstitüsü 1966), finally as a university department (DTCF Halk Bilimi Kürsüsü 1980, Halk Bilimi Ana Bilim Dalı 1982, Halk Bilimi Bölümü 1993). So the things have been done to fullfil the requirements to be a science discipline.

At the end of this progress of which we've been celebrating the 100th anniversary, in 2013 there are folklore departments in our four university (Ankara University, Hacettepe University, Gazi University, Cumhuriyet University) and there are departments under the Turkish Literature Departments. There's a great increase of the number of folklore instructors and folklore publications today comparing with 1980.

Nowadays in Turkey, the data and the products obtained by means of folklore studies are being shared among all the science disciplines and are being used in social development. Also, in all branches of modern art folk products are used and those products become evident elements, colours and dynamics of cultural identity.

Keywords: Folklore, Folkloric Studies, Ziya Gökalp, M. Fuad Köprülü, Rıza Tevfik Bölükbaşı, Millî Folklor Enstitüsü/National Folklore Instution.